

ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDE SERGİLENEN DİNİ VE TİCARİ YAPILARA AİT KİTÂBELERİN TÜRK HAT SANATI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF INSCRIPTIONS FROM RELIGIOUS AND COMMERCIAL BUILDINGS EXHIBITED AT THE ANKARA ETHNOGRAPHY MUSEUM IN TERMS OF TURKISH CALLIGRAPHY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Ekim 2024	Received: October 1, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 25 Kasım 2024	Peer Review: November 25, 2024
Kabul: 13 Mayıs 2025	Accepted: May 13, 2025

DOI: 10.22520/tubaked.1559455

Saliha TANIK*

ÖZET

Mermer, taş, ahşap ve çini gibi malzemeler üzerine yüzeyden oyularak kabartılmış ve bir yapının kimliğini belirten yazılara kitâbe denilmektedir. Kitâbeler, yapının inşa veya onarım tarihi, bânisi, sanatkârı, yazım dili, yazı çeşidi gibi birçok bilgi alanına sahiptir. Ankara Etnografya Müzesi'nin arka bahçesinde 13. yüzyıldan 15. yüzyıla ait dini ve ticari eserlere ait yapı kitâbeleri bulunmaktadır. Müzedeki kitâbelerin yazım dilinin Arapça olduğu ve yazı sanatında Selçuklu etkisinin yer yer sürdüğü gözlenmektedir. İncelenen kitâbelerin tamamında celi sülüs hat bir dönem uygulaması olarak tercih edilmiştir. Söz konusu yazıtların malzemesi iyi kalitede beyaz mermer olup harfler yüzeyden derin oyularak kabartılmıştır. Müzeye ait kitâbelerin Ankara ve çevre illerdeki yapılara ait olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbelerin muhteviyatından hareketle hangi yapıya ait oldukları eski görsel kaynaklarla tespit edilmiştir. Kitâbelerdeki yazı analizini yaparak Türk hat sanatına kazandırmak başlıca amacımızdır. Söz konusu kitâbelerin malzeme özellikleri, en ve uzunluk ölçüleri yapılan saha çalışması neticesinde belirlenmiş olup fotoğraflar müzenin eşel ölçeğiyle tarafımızca çekilmiştir. Söz konusu kitâbeler vasıtasıyla bağlı bulundukları yapı türlerinin dönem ve bânî bilgisine ulaşılmaktadır. Ankara Etnografya Müzesi'nin arka bahçesinde yer alan kitâbeleri dini, ticari, askeri ve su grubu başlığı altında toplamak mümkündür. Çalışmamızda 13.yy.'dan 15.yy.'a uzanan yapı kitâbelerini Türk Hat Sanatı bakımından değerlendirerek Türk idaresi altındaki Ankara ve çevresindeki bölgelerin Selçuklu'dan Osmanlı'nın erken dönemini kapsayan süreçte kayıp mimari mirasın ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara / Türkiye.
e-posta: saliha.tanik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5406-2608

Bu yönüyle uyuşan kitâbeler dini ve ticari yapı grubu altında sınıflandırılmıştır. Öncelikle yazıtların Türk Hat Sanatı içindeki yeri saptanacak sonrasında bağlı bulundukları cami, medrese, ribat ve han yapılarıyla söz konusu bölgenin mimari çözümlemesine gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Etnografya Müzesi, Kitâbe, Hat Sanatı, Dini ve Ticari Yapılar, Yazı Analizi

ABSTRACT

The inscriptions carved into the surface of materials such as marble, stone, wood, tiles, etc., which indicate the identity of a building are called epigraphs. Epigraphs have many fields of information such as the date of construction or repair of the building, the owner, the craftsman, the language of writing and the type of writing. In the backyard of the Ankara Ethnography Museum, a number of building inscriptions of religious and commercial buildings from the 13th to the 15th centuries have been identified. The inscriptions in the museum are written in Arabic, and the Seljuk influence in the art of writing persists in some instances. In all of the inscriptions examined, celi sülüs calligraphy is preferred as a period practice. The material of these inscriptions is high-quality white marble, and the letters are deeply carved and embossed on the surface. It can be inferred that the inscriptions belonging to the museum pertain to buildings in and around Ankara, with the exception of one work. The building to which the inscription belongs has been found from the content of the inscription and old visual sources. Our main aim is to analyse the script of the inscriptions and to relate them to the art of Turkish calligraphy. The material from which these inscriptions were made, their width and length measurements were determined as a result of fieldwork and the photographs were taken by us using the museum's scale. These inscriptions allow us to identify the type of building, the period in which it was built and the sultan. The inscriptions displayed in the backyard of the Ankara Ethnography Museum can be categorized under religious, commercial, military, and water-related structures. This study aims to evaluate the architectural inscriptions dating from the 13th to the 15th century in terms of Turkish calligraphy, with the goal of uncovering the lost architectural heritage of Ankara and its surrounding regions under Turkish rule. This period spans from the Seljuk era to the early Ottoman period. The inscriptions that align with this aim have been classified under religious and commercial buildings. Initially, the position of these inscriptions within Turkish calligraphy will be identified, followed by an architectural analysis of the associated structures, including mosques, madrasas, ribats, and caravanserais in the region.

Keywords: Ankara Ethnography Museum, Epigraphy, Calligraphy, Religious and Commercial Buildings, Calligraphic Analysis

GİRİŞ

Ankara Etnografya Müzesi, şehrin Opera semti ve Hacetpepe arasındaki Namazgâh adıyla bilinen ve Müslüman mezarlığı olarak kullanılan tepede kurulmuştur. Söz konusu yerde, Milli Mücadele yılları da dâhil olmak üzere bayram namazlarının kılındığı ve yağmur dualarının yapıldığı bilinmektedir (Börtüçene, s. 110). Tepe, 15 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile müze olması için Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir (Dural Tasouji, 2013, s. 139). Müze olarak kurulması amaçlanan bina, 1926 yılında tamamlanarak 1927 yılında Etnografya Müzesi olarak hizmete açılmıştır (Fırat, 1998, s. 23). Cumhuriyet'in ilk müzesi olan bu eser, genç rejimin kültüre verilen örneklerinden biri olmuştur (Hasol, 2021, s. 50). Müze, enine dikdörtgen planlı olup bodrum kat üzerinden yükselmektedir. Kuzeydoğu-güneybatı yönde uzanan eser, plan ve cephe özellikleri bakımından simetrik bir özellik göstermektedir. Sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülmüş geniş hol kısmına giriş, taş basamaklı merdivenlerden sağlanmaktadır. Merdivenlerin üzerindeki sivri kemer ve sütunlarla düzenlenmiş bölüm ise giriş önünde doğu-batı yönde uzanmaktadır. Girişten ulaşılan ortası mermer havuzlu iç avlu görünümündeki mekân, havuzun bahçeye nakli ve üst kısmının kapatılmasıyla 15 yıl süreyle Atatürk için geçici Anıtkabir işlevini görmüştür (Hasol, 2021, s. 50). Müze, Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Milli Mimari Rönesans'ın son eserleri arasında yer almış, inşaatı sırasında Mustafa Kemal, düzenli olarak diğer binalarla birlikte müzeyi de heyecanlı bir şekilde ziyaret etmiştir (Bozdoğan, 2020, s. 60). Eser, hareketli ön cephesi, sivri kemerleri, baklavalı sütun başlıkları, ana kapıdaki mermer tepelik ve diğer süsleme özellikleri ile birinci ulusal mimarlık anlayışının tipik bir örneğini oluşturmaktadır (Akbolat & Eser, 2004, s. 233) (Şek. 1-2). Müzenin güneydoğu yönündeki, idarenin ve çeşitli depo ve atölyelerin bulunduğu arka bahçede çeşitli İslami dönemlere ait taş yapı kitâbeleri ve tarihi mezar taşları sergilenmektedir. Bunların bazıları yeşillik olan alana bazıları ise bahçeyi

sınırlandıran taş zeminli dar koridora yerleştirilmiştir. Eserlerin yüzeyindeki yazı çeşitleri ve bazılarında görülen bitkisel ve geometrik süslemeler bakımından sanatsal değerleri önem arz etmektedir (Şek. 3-4).

İslam'da yazı sanatı, kitâbelerde, yazma eserlerde, ahşap ve metal işlerde, kumaş, tuğla ve dekorasyonlarda söz konusu malzemeye en deruni hislerle işlenmiştir (Serin, 1982, s. 19). Güzel yazı sanatının (hüsn-i hat) özellikle Türklerin idaresi altında parlak bir gelişim göstererek ivme kazandığı bilinmektedir. Öyle ki bu yazının geleneksel sanatlar seviyesine yükselmesinde Kur'an'da geçen "Kaleme ve yazdıklarına andolsun" (Kalem Sûresi/1. ayet) mealindeki ayet-i kerimenin rolü kuşkusuz büyüktür. Hat sanatında da en önemli iki unsur olan el ve kalem kullanılarak güzel bir yazı ortaya çıkmıştır. Hat sanatının görünürlüğü açısından en önemli uygulama alanlarından birisi mimari yapılar üzerindeki yazılar olup bu yazılar arasında inşa kitâbeleri ilk sırada yer almaktadır. Mimari yapılar üzerindeki kitâbelerde dua, hadis ya da ayet içeren metinlerin genellikle yapıyla uyum içinde düzenlendiği görülmektedir (İlter, 2021, s.113-114).

Bir mimari esere ait olan kitâbeler yazı kompozisyonu, form, ölçü ve bezeme özelliklerini barındırmaktadır. Kitâbe, *camii, medrese, türbe, han, hamam, köprü, kervansaray, çeşme* gibi mimari eser ve mezar taşlarına kabartma ya da oyma tekniğiyle binanın kimliğini ve hangi tarihte inşa olunduğunu gösteren yazılara denmektedir (Arseven, 1947, s. 1101; Tüfekçioğlu, 1999, s. 394). Kitâbelerde eserin türü, yapım amacı, tarihi ve dua istekleri gibi ifadeler *taş, tuğla, mermer, maden, ahşap ve seramik* gibi çeşitlilik gösteren malzemelere hakkedilmiştir (Özkurt & Tüfekçioğlu, 2009, s. 276). Söz konusu yazıtlar tarih, sanat tarihi, edebiyat gibi bilimlerin problemlerine ışık tutarak var olan devletin siyasi, askeri ve sosyal gibi birçok alanında önemli bilgiler sunmuştur (Ersoy Top, 2002, s. 5).

Şekil 1

Ankara Etnografya Müzesi (Tarihsiz) / *Ankara Ethnography Museum (Undated)* (Bir Zamanlar Ankara, s.110).

Şekil 2

Ankara Etnografya Müzesi (2024 Durumu) / *Ankara Ethnography Museum (Today's Situation)*

Şekil 3Ankara Etnografya Müzesi Arka Bahçesi / *Backyard of Ankara Ethnography Museum***Şekil 4**Ankara Etnografya Müzesi Arka Bahçesi / *Backyard of Ankara Ethnography Museum*

Anadolu Selçuklu öncesinde kullanılan kûfi hat zamanla yerini başka yazı çeşitlerine bırakacaktır. Büyük Selçuklu Devleti'nde genelde tuğla üzerine yazılan kûfi hatlı kitâbeler, malzeme ve yazı karakterindeki değişimler nedeniyle Anadolu'da başka bir hüviyet kazanmıştır. Kitâbelerde çoğunlukla coğrafi koşullara dayanaklı taş ve mermer malzeme tercih edilmiş ve buna bağlı olarak da taş daha kolay işlenebilen sülüs yazı yaygın kullanım alanı bulmuştur (Önkâl, 1989, s. 307). Söz konusu yazıda bir takım harflerin kendine has özellik kazanması ve hareke, nokta, şedde ve mühmel harflerin yazıyı doldurması, Anadolu Selçuklu dönemi sülüs yazıya özel bir nitelik kazandırmıştır (Tüfekçioğlu,

2002, s. 164). Beylikler döneminde celi sülüs hat devam etmiş ve Anadolu Selçuklu sonrası mimarideki yazı geleneği sürmüştür (Özkafa, 2018, s. 13). Osmanlılarda Fâtih devrine kadar kitâbelerde Selçuklu tesirleri hissedilmiş Fâtih devrinden itibaren ise celi sülüste yeni bir üslup oluşmuştur (Tüfekçioğlu, 2002, s. 164). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı kitâbeleri Türkçeleşmiş ve manzum olarak örnekler verilmiştir (Önkâl, 1995, s. 408). Ahlat mezar taşlarında Arapça ve Farsça yazı dillerinden sonra Türkçe'nin de kullanılmaya başlamasıyla belli bir kültürel etki alanı oluşmuştur (Karamağaralı, 1999, s. 34).

Çalışmamızda müzenin arka bahçesinde bulunan ve farklı dönemlere tarihlenen cami, medrese, ribat ve han kitâbeleri incelenmiştir. Kitâbeler yerinde tespit edilmiş olup fotoğrafları çekilmiş ve ölçüleri alınmıştır. Bahse konu olan kitâbeler arasında en erken tarihlisi 13. yy.'a, en geç tarihlisi 15. yy.'a aittir. Söz konusu kitâbelerden birini Selçuklu, ikisini Osmanlı, birini de Anadolu Beylikleri (Candaroğulları) dönemine tarihlendirmek mümkündür. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bir yazıtın tamir kitâbesi, diğerlerinin ise inşâ kitâbesi olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan gözlemler sonucunda cami ve medrese kitâbelerinin bağlı olduğu eserlerin Ankara'nın merkezinde, ribat kitâbesindeki yapının Konya-Aksaray yolu üzerinde ve han kitâbesinde adı geçen eserin ise Kastamonu Araç İlçesi'nde mevcudiyetleri tespit edilmiştir. Çalışmamızdaki temel amaç, söz konusu Türk dönemi kitâbelerinin Türk Hat Sanatı içerisindeki yerini saptamak, buradan hareketle bağlı oldukları yapı kimliğine ışık tutmak ve yok olan eserleri kayda düşürmektir.¹ Çalışma konumuzu oluşturan kitâbeler, hava koşulları nedeniyle günümüzde oldukça tahrip olmuş durumdadır. Bazılarının yüzeyinde oksitlenme, kırılmalar ve erimeler gözlenmektedir. İncelediğimiz yazıtlarda herhangi bir sanatkar (hattat) imzası belirlenemediği için hattatlar konusunda bilgi edilememiştir.

Müzede adını belirttiğimiz yapı türleri dışında tamamı 21'i bulan çeşme, şadırvan, kale, köprü ve yazılardaki fazla tahribattan dolayı okunamamış yapı kitâbeleri bulunmaktadır. Makalemizde, öncelikle Selçuklu, Erken Osmanlı ve aynı yüzyıllarda hakimiyetini sürdüren Candaroğulları Beyliği sürecini kapsayan (13.yy.-15. yy.) dönemde Osmanlı klasik dönem öncesi kitâbelerdeki Türk hat sanatının özelliklerini gözlemleyerek Ankara ve yakın çevresinin mimari yapılanmasını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Su yapılarının Osmanlı'nın geç dönemine tarihlendiği ve kale kitâbesinin ise Şanlıurfa'da Arap dönemine (Numeyrililer) ait olduğu bilindiği için bölge, dönem ve milliyet çizgisinden bakıldığında bu tür kitâbeler konu dışında tutulmuştur. Böylelikle Selçuklu'dan Erken Osmanlı ve Candaroğulları'na uzanan dönemdeki Anadolu topraklarında yer alan Türk mimari eserlerin (cami, medrese, ribat, han) kitâbeleri, dini ve ticari yapı grupları altında sınıflandırılarak çalışmamızın konusunu oluşturmuştur. Ancak ele aldığımız çalışma, devamında kitâbeler ile hazırlayacağımız araştırmaların ilk ayağını teşkil edecektir.

Kat Nu.1 (Ribat Kitâbesi)

Müzenin arka bahçesinin duvar dibinde 30599 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Kitâbe 0.38x1.07 m. ebadında dikdörtgen şeklinde olup beyaz mermer malzemelidir. Günümüzde iki parça halinde olan kitâbe B.K.V.M.G.M 27.06.2022 tarih ve E-64298988-152.06-2600183 sayılı makam onayı gereği kırık parçalar restore edilerek birleştirilmiştir. Müze kayıtlarına göre kitâbenin Ahi Şerafettin Türbesi'nden geldiği ifade edilmiştir.² Kitâbe, celi sülüs türünde olup Arapça yazılmıştır. Yatay dikdörtgen biçimli kitâbe üç satırdan ibaret olup yazıları ayrıştıran cetvel kullanılmamıştır. Yazıtta geçen "sene" ibaresi başa alınarak farklılık oluşturulmuştur. Tarih kısımları ve "Es-Sultânî" arasında oluşan geniş boşluğun "Sultan" ifadesine vurgu amacıyla tasarlandığı belirtilmektedir (Yelen, 2023, s. 519). Kelimelerin sonuna gelen "he" harfleri" kapalı olarak verilmiştir. "ستمائة" kelimesinde "sîn" harfinin dendanlarının dişli olarak verilmediği görülmektedir. "في الامر" kelimesindeki lamelif Selçuklu tarzında olup sağdaki lam harfinin hareketliliği bu etkiyi göstermektedir. Harflerin arası boşluklu şekilde verilmiştir. Fakat son satırdaki "قيماز" ifadesi zemine sığmayarak ikinci satırın sonuna, "الزاهرة" kelimesinin yanına kaydırılmıştır. Bu da yazının iyi istiflenmediğini göstermektedir. Boşluklar tirfil, mühmel harf, şedde, cezm ve noktalarla doldurulmuştur. "السلطاني" ifadesinin "yâ" harfinde yâ-ı ma'kûs tercih edilmiştir. Dikey harflerin yan yana dizilmesi ve "Elif" harfinin alt kısmının sola kıvrıklığı Selçuklu karakterini göstermektedir (Şek. 5). Kitâbeye göre yapı, H. 606 (M. 1209-1210) yılında Kameruddin Kaymaz tarafından inşa edilmiştir.

Şekil 5

Ribat (Kervansaray) Kitâbesi / *Inscription of Caravanserai*

Kitâbenin Metni

- 1- سته ست و ستمائة السلطاني
- 2- امر ببناء هذا الرباط في الامر الزاهرة
- 3- السلطانية الغيائية العبد الضعيف قمرالدين قيماز

¹ Bu çalışma, Ankara Etnografya Müzesi ile imzalanan 25.04.2023 tarihli ve E63150614-155.01-3686453 sayılı protokol kapsamında "Müzelerdeki Tarihi Mezar Taşlarının Sanatsal Yönünün İncelenmesi" başlıklı proje izni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmamız kapsamında gerekli izinlerin verilmesi hususunda T.C. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Ankara Etnografya Müzesi Eski Müdürü Ali Haydar ATALAY'a ve gerekli yardımlarından dolayı Ankara Etnografya Müzesi Taş Eserler Uzmanı Muhammed UÇAR'a teşekkür ederim. Kitâbe okumalarında 1977 yılına ait müze envanter defterinden ve gerekli yayınlardan faydalanılmış ancak yeniden gözden geçirilerek eksik ve hatalı okumalar tarafımızca düzeltilmiştir.

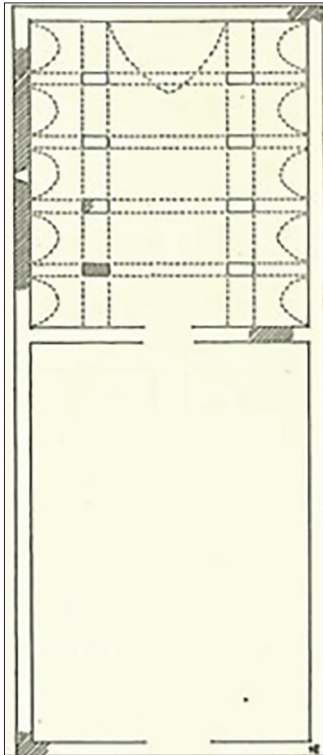
² Yazara göre kitâbenin bir ribat (kervansaray) kitâbesi olduğu için türbeden getirilmesi problemleri bir durum ortaya koymaktadır. Başka bir yerden türbeye, oradan da müzeye nakledildiği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bkz. Yelen, 2023, s. 527.

Kitâbenin Transkripsiyonu:*1-Sene sitte ve sitte mie**Es-Sultâni**2- [Eme]ra bi-binâi hâzâ'r-ribâti fi'l emiri 'z-zâhira**3-Es-Sultâniyetü'l-Gıyâsiye el-abdü'z-zaîf Kameruddin Kaymaz³***Anlamı:**

“Bu ribat yapısının inşa edilmesini Sultan Gıyaseddin’in emiri -Allah’ın zayıf kulu- Kameruddin Kaymaz⁴ 606 (1209-1210) yılında emretti”

Şekil 6

Ribat Planı / Plan of Caravanserai (Erdmann, Lev. II-Şek.3).

Şekil 7

Akbaş (Kaymaz) Hanı / Akbaş (Kaymaz) Caravanserai (Erdmann/Şek. 38)

Kitâbede adı geçen söz konusu kervansarayın günümüzde varlığı bilinmemekle birlikte elde edilen veriler ışığında kitâbenin Akbaş Han’a ait olduğu düşünülmektedir (Yelen, 2023, s. 523). Han’ın eski Konya-Aksaray yolu üzerinde, Akbaş köyü civarında harap halde olduğu eski yayınlarda belirtilerek planları çizilmiştir (Eyice, 1989, s. 222; Erdmann, 1961, s. 42-43). Görür, yapının 13. yy.’a tarihlendiğini ve karma tipinde üç sahnalı kapalı bölüm ve avludan oluştuğunu belirtmektedir (Görür, 2007, s. 475) (Şek. 6-7). Erdmann’ın kitabına bakıldığında yapının harabe şeklinde olduğu ve iri blok taşlarla örüldüğü gözlenmektedir. Sivri kemerler düzgün kesme taşların muntazam dizimiyle oluşturulmuştur.

Kat Nu.2 (Cami Kitâbesi)

Müzenin arka bahçesinin çardak sekisi batı duvarı üzerinde yer almaktadır. Müzede 30606 envanter numarasıyla kayıtlıdır. 0.57x0.78 m. ebadında dikdörtgen şeklinde olup beyaz mermer malzemelidir. Çerçeve kısmında kırık ve eksik parçalar mevcuttur. Yazıların üzerinde hava koşulları nedeniyle oksitlenme ve erimeler oluşmuş durumdadır. Üç satır şeklinde celi sülüs hatla Arapça olarak taş hakkedilmiştir. Satırların arası düz cetvellerle bölünmüştür. Müze kayıtlarında kitâbenin, adliye binasının temel kazısında bulunduğu belirtilir. Kitâbede yazılar istifli bir şekilde ele alınmıştır. Zeminde neredeyse hiç boşluk bırakılmayarak kompozisyonda bir giriftlik oluşmuştur. Yazı içinde herhangi bir tezyini işaret, hareke ve mühmel harfe rastlanılmamıştır. Şakuli harfler sırasıyla ince ve uzun olarak dizilmiştir. “Lamelif”, Selçuklu tarzında ele alınmış olup uçtaki sivri bölüm önce sağa ardından sola doğru kıvrılmaktadır. “Elif” ve “lam” harflerinin zülfeleri küt şeklinde olup alt kısımları hafif sola eğilidir. “Mim”, “vav” gibi gözlü harflerin gözleri ise açık verilmiştir. Son satırdaki “في” edatında “yâ” harfi öndeki şakuli harfleri keserek yâ-ı ma’kûs uygulanmıştır. Ayrıca “حاجی”, مضی gibi kelimelerinde de “yâ” harfleri yâ-ı ma’kûs tarzında yazılmıştır. “في البر” ifadesindeki “yâ” harfi ise elif ve lam harflerini keserek çengel tarzında verilmiştir. “دولته” ve “ایامه” gibi ifadelerin sonundaki “he” harfi açık şekilde yazılmıştır. “بیکان” kelimesinde “kâf” harfinin sereni Selçuklu tarzında sağa doğru meyilli olacak şekilde dalgalı olarak işlenmiştir. “Sin”, “şın” ve “tı” harflerinde keşide uygulanmıştır. Genelde Arapça yazılı kitâbelerde fiilin ardından eseri yaptıranın ismi gelmektedir. Burada ise “Hacı Ahmed bin Hızır” ismi ancak padişahın (II. Murad) isim ve sıfatlarından sonra kullanılmıştır (Tüfekçioğlu, 2001, s. 237) (Şek. 8-9). Kitâbeye göre yapı, H. 842 (M. 1438-1439) tarihinde Hacı Ahmed bin Hızır tarafından inşa edilmiştir.

3 Okunuşu için bkz (Yelen, 2023, s. 519). Kitâbenin okunuşu ve anlamı tarafımızca kontrol edilmiştir.

4 Kameruddin Kaymaz hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen, Sinop kalesinin kitabelerinde adı geçen Simre valisi Kaymazoğlu Bedreddin Ebubekir ve Amasya beylerinden Mübarizeddin Behramşah’ın, Kameruddin Kaymaz’ın oğulları olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Yelen, 2023, s. 520).

Şekil 8

Cami Kitâbesi / Inscription of Mosque

Şekil 9

Cami Kitâbesi (Detay) / Inscription of Mosque (Detail)

Kitâbenin Metni:

- ۱- عمر هذا الجامع المبارك في عهد السلطان السلاطين مد الله ظله على العالمين السلطان
 ۲- بن السلطان سلطان مراد بن محمد خان حلد ملكه و ابد دولته مفجر الامرا والاكابر حاجي احمد بن حضر
 ۳- الشهير ببيكان مضي الله ايامه في البر والاحسان طلبا لمرضات ربه المنان في تاريخ سنه اثنين واربعين وثما نمائه

Kitâbenin Transkripsiyonu:

- 1- *Ammera hâzâ 'l-câmi 'a 'l-mübârek fî ahdi sultani 's-selâtin medde 'llâhü zillehü ale 'l-alemin Es- Sultân*
 2- *Bin es- Sultân Sultân Murad bin Mehmed Han hallede mülkehü ve ubbide devletihü mefharu 'l-umerâ ve 'l-ekâbir Hacı Ahmed bin Hızır*
 3- *Eş-şehir bi-Yegân meda 'llâhü eyyâmehü fî 'l-birri ve 'l-ihsân taleben li-merdâtı rabbihi 'l-mennân fî târîh-i seneti isneyni ve erba 'îne ve semânimâyeh*⁵
 842 (1438-1439).

Anlamı:

Yegân diye şöret bulmuş Hızır oğlu, emirlerin ve ileri gelenlerin övücü, Hacı Ahmed- Allah iyilik ve ihsân içinde günlerini geçirtsin, Mehmed Han'ın oğlu, sultanların sultanı, sultan oğlu sultan Murad'ın- Allah yeryüzünde onun gölgesini devamlı kılsın, devletini ve mülkünü ebedileştirtsin-zamanında çok ihsan edici Rabbi'nin rızalarını talep ederek 842 tarihinde bu mübarek camiyi inşa ettirdi.⁶

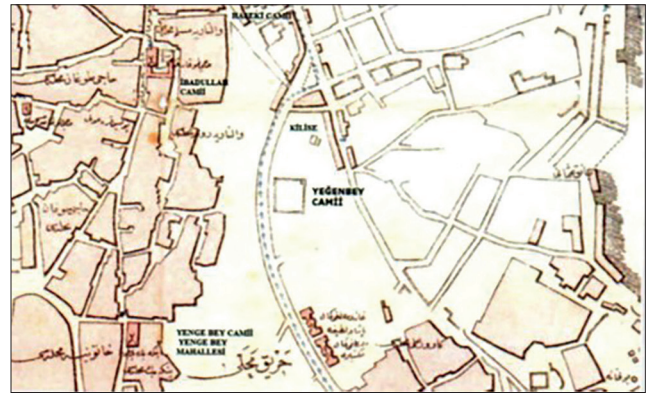
Mübârek Gâlib, kitabında bu cami kitâbesinden bahsetmiştir. Galib, kitapta;

Büyük yangında harik olmuştur (yanmıştır). Yalnız minaresi kalmıştır. Minaresinin bazı mahallerinde hususiyle minare kapısının iki yanında çiniler vardır. Bunlar Ankara Müzesi'ne alınmıştır. Çinilerin Kütahya çinilerinden daha eski olmasına nazaran Ahi Avz bin Ahi Bayezid zamanında Ankara'daki ilk çinicilik sanatının vücuda getirildiği zamana ait bulunması muhtemeldir... İş bu kitâbe adliye binasının temeli harf olunurken bulunmuştur

(Gâlib, 1925, s. 51) beyanıyla ifade etmiştir. İsminin de Yegân/Yeğen Bey Camii olduğunu belirtmiştir. Yegân (Yeğen) Bey'in Ankara'da 14.yy.'da Osmanlı umerasından Turasan Bey'in yeğeni olduğu bilinmektedir. Ankara'da Yeğen Bey adında cami ve medresesinin vakfı yer almaktadır (Kılıcı, 2021, s. 33, 104). Caminin olduğu yer günümüzde Anafartarlar Caddesi, Eski Adliye Binası'nın olduğu konumdur (Günel & Kılıcı, 2015, s. 100) (Şek. 10). 1917 yılında gerçekleşen büyük yangından sonra hasar alıp kullanılamaz duruma gelmiş ve bir daha inşa edilememiştir (Kılıcı, 2021, s. 109).

Şekil 10

Yeğen Bey Camii Konumu / Location of Yeğen Bey Mosque (Kılıcı, 2021, s.111).

Yapının eski görselleri II. Abdülhamid arşivinde yer almaktadır. Eski görsellere bakıldığında caminin kırma çatılı olduğu ayrıca konik kulehla tamamlanan tek şerefeli minaresi bulunduğu gözlenmektedir. Yapıda kâğır malzeme arasında güçlendirici ahşap hatıllar fark edilmektedir.

5 Okunuşu için bkz. Tüfekçioğlu, 2001, s. 236-237.

6 Anlamı için bkz. Tüfekçioğlu, 2001, s. 237.

Pencereler, sivri kemerli ve düz atkılı olarak iki sıra şeklinde düzenlenmiştir (Şek. 11). Peschlow'un 1924 yılındaki cami görselinde ise Yeğen Bey Camii'nin yangın sonrası sadece minaresinin kaldığı görülmektedir (Peschlow, 2015) (Şek. 12). Günümüzde sadece kitâbesi mevcuttur.

Şekil 11

Yeğen Bey Camii (1917 Yıldız Albümleri Arşivi) / Yeğen Bey Mosque (1917 Yıldız Albums Archive) (URL-1)

Şekil 12

Yeğen Bey Camii Minaresi-Yangın Sonrası / Minaret of Yeğen Bey Mosque -After Fire (Peschlow, 2015, Foto: 455).

Kat Nu.3 (Medrese Kitâbesi)

Müzenin arka bahçesi çardak sekisi kuzey duvarı üstünde yer almaktadır. Müzede 30608 envanter numarasıyla kayıtlıdır. 0.50x0.62 m. ebadında dikdörtgen şeklinde olup beyaz mermer malzemelidir. Kitâbenin sol kenarında yoğunlaşmak kaydıyla kırık ve eksik parçaları mevcuttur. Kitâbenin yüzeyi zaman içerisinde tahrip görmüştür ve yazılar bu nedenle silik durumdadır. Yazı, celi sülüs hatlı olup Arapça yazılmıştır. Üç satır şeklinde düzenlenen yazılar enli cetvellerle sınırlandırılmıştır. Satırlarda sıkışıklık olması nedeniyle kelimelerin üst üste bindiği görülmektedir. Zeminde boşluk oluşmadığı için tezyini işaret ve hareketler görülmemektedir. Nokta ve mühmel harflere az da olsa rastlanmaktadır (Şek. 13-14-15). Kitâbenin başlangıcında İsrâ sûresinin 19. ayeti yer almaktadır. Kitâbesine göre medrese binası Hemedanlı Ebu Bekir oğlu Muhammed tarafından ya onarılmış ya da bütünüyle yenilenmiştir.

Kitâbenin Metni:

ومن اراد الآخرة وسعى لها سعيها وهو مؤمن فأولئك كان سعيهم مشكورا
جدد عمارة هذه المدرسة المباركة العبد محمد بن ابى بكر الهمداني
٣- ...

Kitâbenin Transkripsiyonu:

1- *Ve men erâde-l-âhirate ve se'â lehâ sa'yehâ ve huve mu'minun feulâ-ike kâne sa'yuhum meşkûrâ* (Kur'an 17/ İsrâ:19)

2- *Ceddede imâretu hazihi'l-medresetü'l-mübarekeh el-abd Muhammed bin Ebi Bekri'l-Hemedani*

3- ----(yazıda tahribat olduğundan okunamamıştır).

Anlamı:

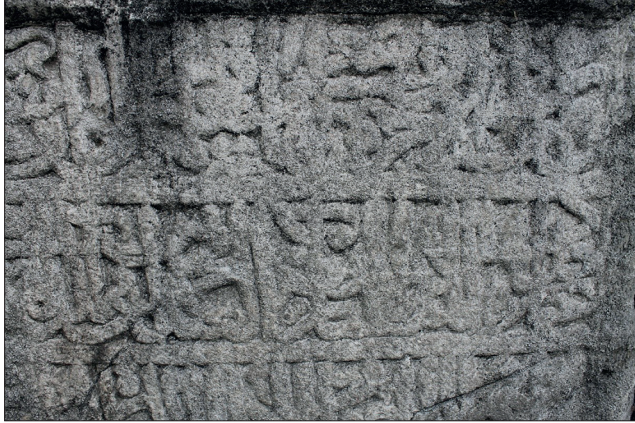
“Kim mü'min olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir (Kuran: İsra Sûresi/19.ayet). Bu mübarek medreseyi Muhammed bin Ebu Bekir Hemedâni yeniledi. ...”

Şekil 13

Medrese Kitâbesi / *Inscription of Madrasa*

Şekil 14

Medrese Kitâbesi (Detay) / *Inscription of Madrasa (Detail)*

Şekil 15

Medrese Kitâbesi (Detay) / *Inscription of Madrasa (Detail)*

Mübarek Galip, yayınında “medrese” ifadesini yanlışlıkla “minare” olarak okumuş ve kitâbenin Hacı Bayram Veli Camii’nin minaresinin dibinde olduğunu belirtmiştir (Gâlib, 1925, s. 16; Gâlib, 1996, s. 123). Müze kayıtlarında kitâbenin İbadullah Medresesi’nden geldiği tahmin edilmektedir. Hoca İbadullah vakfının 15.yy. sonu ile 16. yy. başında kurulduğu ve vakfın İbadullah oğlu Hacı Mehmed’in Ankara’daki İbadullah Camii için kurduğu bilgisi mevcuttur (Kılıcı & Günel, 2019, s. 25-26). Yusufiye olarak da anılan İbadullah Medresesi ise camiye yenileyen Hacı Yusuf bin Kasım tarafından caminin sol tarafındaki boş araziye yaptırılmıştır (Kılıcı & Günel, 2019, s. 57). Hacıdoğan Mahallesi’ndeki medrese 1730 yılında inşa edilmiş olup sekiz hücreli ve bir dershanelidir. Medrese imarından önce burada harap bir evin olduğu bilinmektedir (Kılıcı & Günel, 2019, s. 71). II. Abdülhamid’in yıldız albümlerinde yer alan eski bir görselde (Şek. 16) medresenin, caminin solunda bulunduğu ve hücrelerin L planda dizilerek üzerinin düz çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu görsel kaynaktan medrese ocaklarına ait bacaları görmek mümkündür. İbadullah Medresesi’ne ait zannedilen söz konusu kitâbe, Hacı Bayram Veli Camii minaresinin dibinde bulunduğu için asıl ait olduğu yerin Augustus Tapınağı’nın bir zamanlar Türkler tarafından kullanılan medrese olduğu iddia edilmektedir (Kılıcı, 2016, s. 120).

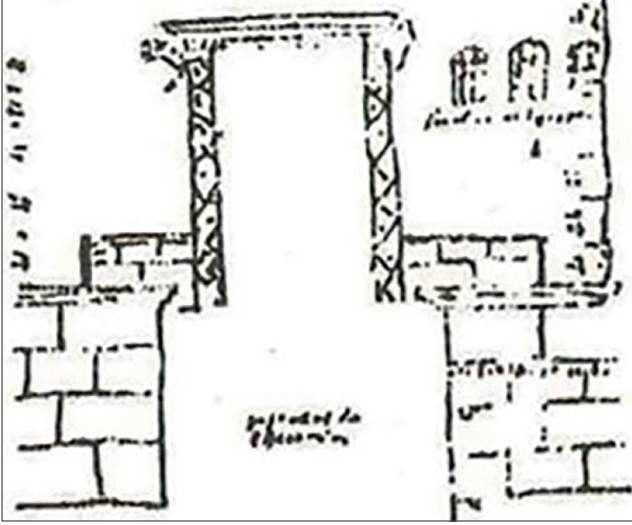
Şekil 16

İbadullah Camii ve Medresesi (Yıldız Albümleri Arşivi) / *İbadullah Mosque and Madrasa (Yıldız Albums Archive)* (URL-2)

Şekil 17

Ak Medrese Planı / *Plan of Ak Medrese* (Dernszchwam, 1987, s. 256)

Şeki 18

Hacı Bayram-ı Veli Camii yanındaki Ak Medrese Gravürü / *Engraving of Ak Madrasa next to Hacı Bayram-ı Veli Mosque* (Texier, 2002, s. 447).

Kitâbenin, İbadullah Medresesi'nden daha erken bir tarih vermesi nedeniyle sunulan sav mantıklı görülmektedir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde Ak Medrese olarak hizmet veren tapınakta 10 adet kerpiç duvarlı öğrenci hücresinin mevcut olduğu ve üzerinin toprakla örtüldüğü bilinmektedir (Dernszchwam, 1987, s. 256). (Şek. 17-18). Son satır silik olduğu için okunamadığından dolayı kesin bir tarih verilememektedir. Tamir kitabesi olduğundan yola çıkarak söz konusu kitâbeyi Erken Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirmek mümkündür.

Kat Nu.4 (Han Kitâbesi)

Müzenin arka bahçesinde çardak sekisinin kuzey duvarı üzerinde yer almaktadır. Müzede 30609 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Kitâbe, 0.58x1.25 m. ebadında dikdörtgen şeklinde olup beyaz mermer malzemelidir. Yazı üç satır halinde celi sülüs hatla yazılmıştır. Satırların arası enli cetvellerle bölünmüştür. Yazım dili Arapçadır. Kitâbenin ortası eğik şekilde boydan boya kırılmıştır. Kırık yerlerin çimento harçla birleştirildiği gözlenmektedir. Kalın bir çerçeve içine alınan yazı yüzeyden çöktürülmüştür. Yan kenarlara ise iri damla motifleri işlenmiştir. Damla motiflerinin ucu palmetlerle nihayetlenmektedir. Şâkuli harfler sırayla ince ve uzun bir şekilde dizilmiştir. هـ ifadesinde “he” harfi genelde ortadaki şekliyle yazılmıştır. “Elif” ve “lam” harflerinin zülfeleri Selçuklu tarzında olup ucu küt olacak şekildedir. Satırların arası oldukça sıkıştırılmıştır. Bu nedenle satırların son kelimeleri cetvellerin hizasına değmemektedir. Gözlü harflerin umumiyetle gözleri kapalı verilmiştir. Yazıda nokta, şedde ve hareketler gözlenebilmektedir. İkinci satırdaki “الى” edatı, son satırdaki “في” edatı ve “على” kelimesinin “ye” harfinde, yâ-ı ma’kûs uygulanarak hareketlenme sağlanmıştır. Son satırın ikinci kelimesindeki “he” harfi ise küplü olarak verilmiştir. İlk satırdaki المبارك kelimesindeki müstakil “kâf” harfinin sereni Selçuklu tarzında ele alınmış olup meyilli yazılmıştır. Yazıdaki “دولته”, “ابه” gibi kelimelerin sonundaki “he” harfinin açık yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitâbeye göre eserin H. 862 (M. 1457-1458) yılında İsfendiyyar oğlu İbrahim oğlu Sultan İsmail tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Şek. 19-20).

Kitâbenin Metni:

بنی هذا الخان المبارك السلطان المعظم اسمعيل بن
ابراهيم بن اسفنديار خان ابدالله دولته افاضه الى سخا للعفو
والمغفرة على روح ابيه وجده في تاريخ سنة اثنين وستين وثمان مائة

Kitâbenin Transkripsiyonu:

1- Benâ haze'l hânû 'l-mübâreke Es-Sultânû 'l- mu 'azzam İsmail bin

2- İbrahim bin İsfendiyâr Han ebedellahû devletehû ve ifâza' ilâ sehali 'l⁸-afvi

3- Ve'l-mağfireti alâ ruh-i ebihi ve ceddihi⁹ fî tarih-i sene isneyni ve sittîne ve semâni-mie 862 (1457-1458)¹⁰

Anlamı:

“ Bu mübarek han, sultanu'l-muazzam İsmail bin İbrahim bin İsfendiyar Han tarafından- Allah onun devletini daim etsin. Dedesinin ve babasının ruhunu günahlarının afvı ve mağrifetiyle feyzlendirsin- 862 yılında yaptırılmıştır.

Şekil 19

Han Kitâbesi / *Inscription of Caravanserai Epigraphy*

Şekil 20

Han Kitâbesi (Detay) / *Inscription of Caravanserai Epigraphy (Detail)*

Kitâbede adı geçen han yapısının İsfendiyaroğulları (Candarogulları) Beyliği'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbenin üzerinde İsfendiyaroğullarından Sultan İsmail ismi zikredilmektedir. İsfendiyaroğullarından Sultan İsmail (d. 1419-ö.1479), İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'in oğlu olup 16 yıl hükümdarlık yapmış, bu süreçte Kastamonu, Sinop gibi bazı yerlerde cami, medrese, kütüphane, imaret, han, hamam gibi eserlerle imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Özellikle Kastamonu'da küçük imaret olarak anılan İsmail Bey Külliyesi bunların en önemlilerindendir (Yücel, 1970, s. 392).

Söz konusu kitâbenin ait olduğu han yapısının Kastamonu'nun Araç ilçesine bağlı Oyacalı Köyü'nde olduğu bilgisi mevcuttur (Özkarcı, 1992, s. 359; Gedik, 2005, s. 86). Günümüzde hiçbir kalıntısı kalmayan bu hanın 1930'larda harabe bir durumda olduğu belirtilmiştir (Gedik, 2005, s. 86). 1920'li yıllarda, kitâbenin, hanın üzerinden alınarak Kastamonu'ya, oradan da Ankara Etnografya Müzesi'ne getirildiği bilinmektedir (Yaman, 1935, s. 154-155).

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Ankara Etnografya Müzesi'nde dini ve ticari yapılara ait kitâbe toplam 4 tanedir. Günümüze intikal eden inşâ ve tamir kitâbelerinin ait oldukları yerde olmamasının en büyük nedeni bağlı oldukları yapıların günümüze ulaşamamalarıdır. Genelde ön cepheye yerleştirilen kitâbeler ait oldukları yapı ve tarihlendirme bakımından zengin bir veri sunmaktadır.

İncelediğimiz kitâbeler, Anadolu Selçuklu döneminden 15. yy.'a kadarki süreci kapsamaktadır. En erken tarihli ribat kitâbesi olup (1209-1210) Selçuklu dönemine aittir (Kat Nu. 1). En geç tarihli olan ise 1457-1458 tarihli han kitâbesi (Candarogulları) olduğunu söylemek mümkündür (Kat Nu. 4). Söz konusu kitâbeler **Ribat (Kervansaray)** (Kat Nu. 1), **Cami** (Kat Nu. 2), **Medrese** (Kat Nu. 3) ve **Han** (Kat Nu.4) gibi çeşitli eserlere aittir. Ribat (Kat Nu.1) ve Cami (Kat Nu.2) kitâbelerinin bulundukları yapıların günümüzde varlıkları mevcut olmayıp eski arşiv görsellerinden ve yayınlardan mevcudiyetleri gözlenmektedir. Medrese kitâbesinin (Kat Nu. 3) ise bir dönem Augustus Tapınağı olarak kullanılan Ak Medrese'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Bahse konu medresenin eski çizim ve görsel kaynağı yabancı kaynaklardan temin edilmiştir. Han kitâbesinin (Kat Nu.4) mevcudiyeti bilinmekle beraber eski görsel kaynağa ulaşamamıştır. Yayınlarda, han yapısının 1930'lu yıllarda harabe olduğu bilgisi mevcuttur.

İncelediğimiz kitâbeler arasında bağlı olduğu yapılara bakıldığında Akbaş (Kaymaz) Kervansarayı'nın (Kat Nu.1) Konya-Aksaray yolu üzerinde olduğu, Yeğen Bey Camii'nin (Kat Nu.2) Ankara Ulus semtinde yer

7 İfâza: Bolca verme, bol bol sunma, bereketlendirme (Parlatır, 2017, s. 695).

8 Sehâ: Cömertlik, el açıklığı, sehavet. (Parlatır, 2017, s. 1476).

9 Cedde: ecdad, peder veya validenin pederi, büyük ata, dede. (Ceddihi: Onun atalarına). (Şemseddin Sami, 1992, s. 586).

10 Söz konusu kitâbenin okunuşu ve anlamı bazı yayın ve tezlerde geçmektedir (Bkz: Yaman, 1935, s. 154-155; Yücel, 1970, s. 402; Özkarcı, 1992, s. 358; Gedik, 2005, s. 86). Ancak okunuş ve anlamında bazı eksiklik ve yanlışlıklar tarafımızca tespit edilmiştir. Bunun üzerine kitâbede gereken tashihler konusunda Prof. Dr. Hamza Keleş ve Prof. Dr. Mehmet Zeki İbrahimgil'den destek alınmıştır. Kendilerine katkılarından dolayı teşekkür ederim.

aldığı, Medresenin (Kat Nu.3) Ankara'daki Agustos Tapınağı'ndan çevrilme olduğu ve İsmail Bey Hanı'nın ise Kastamonu Araç ilçesi Oyacalı köyünde bulunduğu anlaşılmıştır. Cami kitâbesinin (Kat Nu. 2) yazıdaki “*Ceddede*” ifadesinden dolayı tamir kitâbesi ya da yeniden ihya edilen yapının yazıtı olduğu söylenebilir. Muhtemelen, Agustos Mabedi içinde kalan medrese, zaman içinde doğal afetler nedeniyle tahrip olmuş sonrasında gerçekleştirilen onarımlarla hasar alan kısımlar ya düzeltilmiş ya da bina tamamen yenilenerek yıkılması önlenmiştir. Söz konusu kitâbede de medrese binasının onarımı ya da yenilenmesi için “*ceddede*” emir fiili kullanılmıştır. Son satır, aldığı tahribat nedeniyle okunamadığından dolayı kesin tarih bilgisi verilememektedir. Ak Medrese olarak bilinen yapının Osmanlı döneminde uzun süre kullanıldığı, eserin bir onarım ya da yenilenme sürecinde olduğu ve kitâbenin yazım dilinin Arapça olması nedeniyle kitâbeyi Erken Osmanlı Dönemi'ne tarihlemek mümkün gözükmemektedir.

Kitâbelerin bütünü dikdörtgen şekillidir. Dikdörtgen şekilli kitâbelerin dış kenarları ince ya da kalın silme ile çevrilmiştir. Birden çok satıra sahip olan kitâbelerde satırların arası enli cetvellerle bölündüğü görülmektedir. Ribat kitâbesinde ise (1209-1210) (Kat Nu.1) satırları ayıran ince veya kalın cetveller yer almamaktadır. Satırlar, ayırıştırıcı cetvel olmaksızın bölünmeden işlenmiştir. Selçuklu dönemi 13. yy. Konya'daki yapı kitâbelerine bakıldığında ise Hacı Ferruh Mescidi usta kitâbesinde ve Alaeddin Camii kuzey ve batı cephelerinin inşa kitâbelerinde (Duran, 2001, s. 7) satır aralarında cetvellerin kullanılmadığı görülmektedir. Bu durumun bâni ya da sanatkarın özel tercihi olduğunu söylemek mümkündür.

Kitâbelerin bütünü mermer malzemeden yapılmıştır. Kitâbelerde adı geçen bâni bilgilerine bakıldığında han yapısının (Kat Nu.4) Sultan tarafından yaptırıldığı, diğerlerinin ise devlet ricalinden varlıklı kişilerin inşa ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle mermer gibi pahalı bir malzemenin kullanılması bâninin toplumsal konumu ve yeri ile yakından ilişkilidir. Ayrıca, Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemlerine ait yapılara bakıldığında mermer malzemenin, eserlerin belirgin yerlerinde kullanıldığı gözlenmektedir. Kitâbelerin dış cephede yer alması özel taş seçimini zorunlu kılmaktadır (Gün, 1999, s. 153). Dış cephede yer alan kitâbelerde taş ve mermer malzeme kullanımında coğrafi şartlar göz önüne alındığında dayanıklılık ve kalıcılığın önemli etken olduğu anlaşılmaktadır (Duran, 2001, s. 8). Bütün bunların yanında bağlı olduğu yapılardan farklı malzemeye ayırıştırılan yazıtların belirginleştikleri gözlenmektedir. Çalışma konumuzu oluşturan yapıların da eski görseller ışığında taş malzemeli, bunun aksine kitâbelerinin mermer malzemeli olduğu görülmektedir. Mermere hak edilen yazılar kabartma şeklinde

yüzeyden oyularak celi tarzda verilmiştir. Bu şekilde büyük ve kabartma şeklinde verilmiş yazılar uzaktan bakıldığında da görülüp anlaşılabilecektir.

Kitâbeler genelde süsleme yönünden sade işlenmiştir. Dönemin kitâbelerine bakıldığında Selçuklularda rûmi, palmet, gülbezek, helezonik kıvrımlı dallar, sap ve yapraklar (Gün, 1999, s. 168), Erken Osmanlı'da ise zikzak, çokgen, düğüm gibi geometrik desenler, rûmi, hatayi, palmet, kıvrık dal gibi bitkisel desenler, kalp ve bulut motiflerinin (Tüfekçioğlu, 2001, s. 463-467) kullanıldığı görülmektedir. Fakat örneklerimiz arasında yazı içinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Bunun nedeni kitâbe zeminlerinde yeteri kadar boşluk olmayışı ile açıklanabilir. Ne var ki yazılar dahi zemindeki doluluk oranının etkisinde sıkışık şekilde verilmiştir. Yalnız han kitâbesinin (15. yy.) (Kat Nu.4) iki yan kenarında iri ebatlarda damla motifi tezyin edilmiştir. Bu eserin, bir sultan yapısı olduğu düşünülünce kitabenin boyutlarının genişlediği ve bu nedenle süsleme için ayrı boşluklar oluştuğu söylenebilir. Motifler, kitâbenin yan kenarlarına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Her ikisinin de uçları palmet biçiminde nihayetlenmektedir. Bu damla motiflerinin benzeri Erken Osmanlı döneminde İznik Orhan Gazi Camii, Gelibolu Azebler Namazgahı ve Kemallı Aslıhan Bey kabir kitâbelerinde görülmektedir (Tüfekçioğlu, 2001, s. 467). Yalnız buradaki damla motifleri yazı içinde olup daha küçük boyutludur.

Kitâbelerin dili Arapçadır. Dönemin yazı dili aynı şekilde kitâbelerde de kullanılmıştır. Türkçe'nin kitâbelerde yaygın olarak kullanılması II. Murad dönemi sonlarına rastlanmaktadır (Tüfekçioğlu, 2002, s. 166). Candaroğlu İsmail Bey Dönemi'ndeki (1443-1461) kitâbelere bakıldığında ise yazı dilinin Arapça olduğu anlaşılmaktadır (Gedik, 2005). Kitâbenin bir örneğinde ilk satırda Kur'an sûresinin (İsrâ 17/19) yer alması dikkat çekicidir. Medrese kitâbesinin (Kat Nu.3) başlangıcında “*Kim mü'min olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir*” meâlindeki **İsrâ Sûresi'nin** bir ayeti (17/19) bulunmaktadır. Söz konusu sûrenin bir medrese kitâbesinde bulunması işlevle ilgili anlamı bağdaştırmaktadır. Kitâbelerde yapı türüne ve yapının işlevine yönelik ayet ve hadisler mimari yazıda yer almaktadır. Genelde cami ve mescitlerde Tevbe ve Cin sûrelerinin 18. ayeti, mihraplarda Âl-i İmrân sûresinin 37-40. ayetleri, türbe ve lahitlerde Bakara sûresinin 255. ayeti kullanılmıştır (Tüfekçioğlu, 2002, s. 167-168). Medrese kitâbesinde de bağlı olduğu yapının bir eğitim binası olduğu düşünülürse İsrâ Sûresi'nin çalışma temalı 19. ayetinin yapının işlevine göre kullanılması mantıklı gözükmemektedir.

Yazı çeşidi olarak tamamında celi sülüs hat tercih edilmiştir. Sülüs hattın Selçuklu'dan itibaren Anadolu mimari yapılarında yaygınlık kazandığı bir gerçektir. Selçuklu sülüs anlayışı Beylik ve Erken Osmanlı dönemlerinde devam etmiştir. Kitâbelerde zülfeli eliflerin başlarının küt olması, şakuli harflerin sık şekilde aşağıya doğru incilmesi, kâf harfinin serenlerinin dalgali olarak verilmesi, elif ve lam harflerinin alt kısımlarının sola doğru kıvrıklığı, kaseli harflerin daha yüzeysel tutulması, hareke, şedde, işaret ve mühmel harflere sıkça yer verilmesi ve lamelif harfinin hareketliliği Selçuk etkisini yansıtmaktadır.

Kitâbelerin bazılarında yapım emri ifadelerine rastlanılmaktadır. Bunlardan en yaygını “*Ammera*” ifadesidir. İncelediğimiz kitâbeler arasında 1438 tarihli cami kitâbesinde (Kat Nu. 2) bu ibareye rastlanılmıştır. “*Ammera*” ifadesi iskân etmek anlamında kullanılmıştır (Baalbakı, 1995, s. 780). Söz konusu ifade bina yapmak anlamında olduğu gibi yıkılmış bir binayı yeniden inşa etmek ve onarmak anlamlarına da gelmektedir (Duran, 2001, s. 14). Bu ifade, Ankara’da Yegân Bey Camii (1428), Mukaddem Camii (Ayverdi, 1972, s. 232, 265), Ankara Turhasan Bey Türbesi (Kılıcı, 2021, s. 73-74), Ankara Ahi Şerafeddin Camii minber kitâbesinde (1290), (Mübarek Gâlib, 1996, s. 87), Konya’daki Selçuklu devri yapı kitâbelerinde Beşârebey Mescidi (1219) ve Hangâh (1239) yapılarında (Duran, 2011, s. 40-41, 53-54), Eskişehir’de Seyitgazi-Battalgazi Külliye İkametgâh Kapısı (1511), Seyitgazi Aslanbeyli Köyü Sücâeddin Veli Türbesi (1515) ve Sivrihisar Ulu Cami Doğu Giriş Kapısı Üstünde (1439) (Arslan, 2013, s. 49-50, 54), Afyon’da kale kitabesinin üzerinde (1324) (Uzunçarşılıoğlu, 1929, s. 42), Amasya Burmalı Minare Camii’nin giriş kapısı üzerinde (1236-46) (Gün, 1993, s. 26), İznik’te çarşı içindeki Hacı Zeynel (Hacı Özbek) Camii’nin batı duvarındaki inşâ kitâbesinde (1333-34) (Tüfekçioğlu, 2001, s. 17-18), İznik Yeşil Camii (1378) giriş kapısı üstündeki ilk kitâbede (Ayverdi, 1966, s.319), Bolu Mudurnu’da Yıldırım Hamamı’nın (1382) giriş kapısı üzerinde (Erken 1977, s. 379), İzmir Bergama Kurşunlu Camii (1435) kapı üstünde (Ayverdi, 1972, s. 268-269) kullanılmıştır.

Çalışmamız kapsamındaki yaptırdı manasını taşıyan “*Benâ*” ifadesi ise han kitâbesinde (1457-58) (Kat Nu. 4) kullanılmıştır. Aynı şekilde Candaroğulları Beyliği’ne ait İsmail Bey Camii inşa kitâbesinde (1451) (Gedik, 2005, s. 90), Eskişehir Sivrihisar Ulu Cami minâresinde (1487), Sivrihisar Kurşunlu Camii (1492), Sivrihisar Ak Cami minâresinde (1793) ve Sivrihisar Mülk Köyü Doğan Aslan Mescidi (1247) (Arslan, 2013, s. 57, 59, 61, 65), İznik Mahmut Çelebi Camii (Ötügen ve ark., 1986, s. 235), İzmir Bergama Taşhan’ın (1432) kapı kemeri üstünde (Ayverdi, 1972, s. 272-273) kullanılmıştır. “Buniyet” teriminin ise edilgen olduğu (inşa edildi)

belirtilmiştir (Özkurt, 2006, s. 78). Birgi Aydınoglu Türbesi’nde bu ifadeye rastlanılmıştır (Uzunçarşılıoğlu, 1929, s. 112). Muğla’da Sekibaşı Camii’nin 1872-73 tarihli minâre kitabesinde de “buniyet” ifadesine rastlanılır (Çakmak, 2013, s. 95).

“*Ceddede*” ifadesi, örneklerimiz arasında medrese kitâbesinde (Kat Nu. 3) bulunmaktadır. “Yenilemek” manasında kullanılan ifade (Tüfekçioğlu, 2002, s. 171) yapı ya da yapı elemanlarının tamiri bazen de bütünüyle ihyası anlamında kullanılmıştır (Özkurt, 2006, s. 80). Aynı ifade Eskişehir Sivrihisar Ulu Camii’nin (1274) kuzey giriş kapısı üstünde (Arslan, 2013, s.53), Bitlis Ulu Camii’nin orta kapının sağ kanadındaki kitâbede (Güneş, 2003, s. 42), Afyon Kâbe Mescidi (1397) giriş kapısı üzerinde (Anonim, 1983, s. 104-105) kullanılmıştır.

“*Emera*” ifadesi ribat kitâbesi üzerinde (Kat Nu.1) yer almaktadır. *Emretti* fiilinden türeyen kelime Konya’da kale kapısında (1203-1204), Taş Mescid (1215), Alâeddin Camii (1219), Konya Kalesi, Karatay Medresesi (1251) ve Sahip Ata Camii (1258) (Duran, 2001, s. 33, 36, 48, 55, 58) yapılarında kullanılmıştır. İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388) ve Bursa Yıldırım Bayezid İmareti (1400) (Tüfekçioğlu, 2001, s. 68-69, 92), Bursa’da kale içindeki Orhan Gazi Camii (1337), İznik’te Hacı Hamza Kümbeti (1249) (Ayverdi, 1966, s. 59, 179), Yunanistan Dimetoka Camii (1420) kapı kemeri üzerinde ve Tokat Hamza Bey Mescidi’nin kapı sağ tarafında (1412) (Ayverdi, 1972, s. 147-148, 203), Bursa Sitti Hatun Mescidi (1459-60) (Ayverdi, 1989, s. 105-106), İstanbul Rum Mehmet Paşa Camii (1471-72) (Ayverdi, 1989, s. 489), Bursa İshak Paşa Medresesi (1482-83) giriş kapısı üzerinde (Ötügen ve ark., 1986, s. 121) ve Van Hüsrev Paşa Hamamı (1571) (Güneş, 2003, s.126) yapılarında kullanılmıştır.

Yapı türü olarak Han-Kervansaray kitâbeleri için هذا الرباط (hâzâ’r-ribat) (Kat Nu.1), Han kitâbesi için هذا الحان (hâze’l-hân) (Kat Nu. 4), Cami kitâbesi için هذا الجامع المبارك (hâzâ’l-câmi’a’l-mübârek) (Kat Nu. 2), Medrese kitâbesi için هذه المدرسة المباركة (hâzihi’l-medresetü’l-mübarekeh) (Kat Nu.3) ifadeleri kullanılmıştır. Sadece medrese kitâbesinde مدرسة ifadesi müennes olduğu için ism-i işaretli de (هذه) müennestir. Diğerlerindeki ifade ve ism-i işaretler müzekkerdir.

Bahse konu olan kitâbelerde sultan, devlet adamı ve diğerlerinin bazı sıfat ve unvanları kullanılmıştır. Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev için (*Es-Sultânî*), II. Murat için (*Sultânü’s-Sultan*), Candaroğulları Beyliğinin sultanı Sultan İsmail için (*Es-Sultânü’l-Muâzzam*), Sultan Gıyaseddin’in Emiri Kameruddin Kaymaz için (*Emiri’z zahira- Abdü’z-zaif*), Yeğen Bey için (*Mefhârü’l-Umera*) sıfatları kullanılmıştır. Daha sıradan kişiler için medresede kitâbesinde olduğu gibi

El- Abd (Kul) (*Mehmed bin Ebi Bekri'l-Hemedani*) ifadesine yer verilmiştir. Bu yönüyle kullanılan sıfat ve unvanların da belli bir hiyerarşik düzende kullanıldıkları açıktır.

Ayrıca sultanların elkâb ve isimlerinin devamında saltanat yıllarına atıfta bulunarak niyaz cümleleri kullanılmıştır. Hullide mülkühû ve übbide devletühû (*II. Murat*), Ebedallahu devletehû (*Sultan İsmail*) ve Meda'llahû eyyamehû (*Yeğen Bey*) gibi niyaz ifadeleri ve sonrasında mağfiret isteyen cümleler insanoğlunun her koşulda duaya ihtiyacını yansıttığı gibi yeni kurulmuş devletlerinin sonsuz olma arzularını da taşımaktadır.

SONUÇ

Ankara Etnografya Müzesi'nde Türk-İslam dönemine ait eserlerin inşâ ve tamir kitâbeleri Anadolu'da hüküm sürmüş Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devletinin dil ve yazı, edebi, tarihsel, sosyolojik ve sanatsal bakımdan aydınlatılması yönünden önem taşımaktadır. Müzeye nakledilen mimari eserlere ait kitâbeler, formları, malzeme ve teknikleri, kullanılan yazı çeşitleri ve süsleme özellikleri açısından önemli sanatsal verilerdir. Kitâbelerde belirtilen yapı ismi, bâni adı ve tarih kısmı yapıyı kimliklendirme ve tarihlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Ankara ve çevresindeki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait cami, kervansaray (han) ve medrese kitâbeleri ayrıca şehrin mimari dokusu yönüyle bilgi vermektedir. Ankara'nın yakın çevresinde kervansaray yapıları gibi büyük imar faaliyetinin yapıldığı anlaşılmaktadır. 13. ve 15. yüzyıl arasına tarihli kitâbeler, dönemi kapsayan süreçte inşâ faaliyetlerinin ne türde olduğu ve devletin ihtiyaç duyduğu yapı türü hakkında destekleyici bilgi sunmaktadır.

Mevcut kitabelere bakıldığında sultanların ve devlet adamlarının baniliğindeki büyük oluşumlu yapıların kitâbeleri karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu incelenen eserlerin kitâbe malzemesinin kaliteli mermerden oluşumu bu durumu açıklamaktadır.

13. yy.' dan 15.yy.'a kadar uzanan süreçte dildeki anlatımı vermesi açısından önemi haizdir. Arapça'nın hâkim olduğu dil anlayışında abartılı bir ifade baskındır. Kitâbelerde unvan ve elkâbların Selçuklu'dan Erken Osmanlı'ya uzanan süreçte kullanımı ve devletin korunması manasındaki dua/niyaz cümlelerinin bulunması dönemin dini ve siyasi zihniyetini göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca “*emretti, yaptırdı*” biçimindeki emir cümlelerinin Anadolu genelinde örneklerine bakıldığında Osmanlı'nın klasik ve geç dönem örneklerine kıyasla genelde Osmanlı öncesi (Selçuklular), Beylikler ve

Erken Osmanlı (aynı yüzyılda hüküm süren beylikler de dâhil) dönemle sınırlı tutulduğu aşîkârdır. Burada kullanılan yazı dilinin değişmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Hat sanatı bakımından sülüs yazının zamanla Osmanlı ekolü içinde olgunluk kazandığını söylemek mümkün olsa da Selçuklu etkilerinin devam ettiği söylenebilir. Osmanlı döneminde klasikleşmiş bir hat sanatı daha ortaya çıkmamıştır. Kitâbelerin hiçbirisinde sanatkâr imzası bulunmadığı için hattatlar belirlenememiştir. Yazım dili Arapça olan kitâbelerde bazı yazı acemilikleri de göze çarpmaktadır. Bazılarında boşluğu doldurmak için tezyini işaret ve mühmel harfler kullanılmıştır. Selçuklu dönemine ait ribat kitabesinde ise yazıların yerleşiminde farklılık uygulanarak “Sultan” ifadesine vurgu yapılmıştır. Kitabelerde görülen özellikler; yâ-ı ma'küslar, alt kısımda sola kıvrık düzenlenen zülfeli elifler, zülfelerin küt verilmesi, şakuli harflerin sık şekilde dizilerek aşağıya doğru incelenmesi, kâf harfinin kolunun dalgalı verilmesi, küplü harfler ve gözü açık veya kapalı verilen harfler sıralanabilir. Yazılar çok sık yazıldığı için zeminde neredeyse boşluk bırakılmamıştır. Bu nedenle yazı içerisinde bitkisel, geometrik ya da diğer tezyini desenlere rastlanmamıştır. Bununla birlikte akıcılığı sağlamak için hareke, şedde, nokta, tezyini işaret ve mühmel harfler kullanılmıştır. Süsleme olarak sadece han kitâbesinin yan kenarlarında birbirine simetrik damla motifleri işlenmiştir. Yazılar genelinde birbirinden enli cetvellerle ayrıştırılmış olup bir silme ile çevrilmiştir. Dönemin özelliği olarak isimlerin sonunda devletin ve saltanat yıllarının uzun ve hayırlı geçmesi ve Allah'tan günahlarının bağışlanması için sultan ya da emirlerin niyaz cümleleri eklenmiştir. Kitâbelerin genelinde bir sultan ya da devlet ricalinden önemli kişilerin kimlikleri elkâb ve sıfatlarıyla yer almaktadır.

Sonuç olarak, müzede yer alan 13. yy.' dan 15. yy.' a uzanan Osmanlı Klasik dönem öncesi Anadolu'da hüküm süren Türk devlet ve beyliklerine ait dini ve ticari yapıların kitâbeleri, tarihi, siyasi ve dini önemi yanında ayrıca Türk Hat Sanatı yönüyle yazı sanatının gelişimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akbolat M. S. & Eser E. (Ed). (2004). *Ankara başkentin tarihi, arkeolojisi ve mimarisi*. Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Anonim (1983). *Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler*. İlaveli İkinci Baskı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Arseven, C. E. (1947). Kitâbe. *Sanat Ansiklopedisi* (2. cilt, s. 1101) içinde.
- Arslan, N. (2013). *Eskişehir kitabeleri*. Eskişehir Valiliği.
- Ayverdi, E.H. (1966). *Osmanlı mi’marî çağın menş’i osmanlı mimarisinin ilk devri*. Baha Matbaası.
- Ayverdi, E.H. (1972). *Osmanlı mi’marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri*. II. Baha Matbaası.
- Ayverdi, E.H. (1989). *Osmanlı mi’marisinde Fatih Devri*. III. 2. Baskı. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Baalbakı, R. (1995). Ammera. *Al-Mawrid a modern Arabic English dictionary* (s. 780) içinde.
- Bozdoğan, S. (2020). *Modernizm ve ulusun inşası (Erken cumhuriyet Türkiye’sinde mimari kültür)*. Metis Yayıncılık.
- Börtücene, D. (Proje Sorumlusu). *Bir zamanlar Ankara*. Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Çakmak, Ş. (2013). *Muğla cami ve mescitleri*. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Dernszchwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu’ya seyahat günlüğü* (Y. Önen, Çev.). Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dural Tasouji, C. (2013). Bir hafıza mekânı olarak müze: Ankara Etnografya Müzesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(5-6), 129-143.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta’mir)*. Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*. Gebr. Mann Verlag GmbH.
- Erken, S. (1977). *Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler*. II. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ersoy Top, F. G. (2002). *İstanbul’daki Selatin Camilerinin kitabeleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Eyice, S. (1989). Akbaş Hanı. *DİA*, Cilt II. (s. 222.) içinde.
- Fırat, N. İ. (1998). *Ankara’da cumhuriyet dönemi mimarisinden iki örnek Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı merkez binası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gedik, A. (2005). *Candaroğulları Beyliği Mimarîsi’nde Celi Yazı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Görür, M. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi kervansarayları kataloğu. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Kervansarayları* (473-528) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gün, R. (1993). *Amasya ve çevresindeki mimari eserlerde yazı kullanımı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Gün, R. (1999). *Anadolu Selçuklu mimarisinde yazı kullanımı* [Yayınlanmamış Dokta Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Günel, G. & Kılıcı A. (2015). Ankara şehri 1924 haritası: Eski bir haritada Ankara’yı tanımak. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 78-104.
- Güneş, B. (2003). *Van Gölü havzası Türk mimarisinde yazı sanatı* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Hasol, D. (2021). *20. Yüzyıl Türk mimarlığı*. Yem Yayınları.
- İlter, E. (2021). Hat sanatı penceresinden bir kitâbenin farklı zamanlardaki yolculuğu. İ. Özcoşar, A. Karakaş, Z. Polat, İ. Kanbaz & Uğur Yiğiz (Ed.), *Sadırlardan satırlara hat sanatı ve hattatlar* (s. 113-127) içinde. Divan Kitap.
- Karamağaralı, B. (1999). Kültür tarihimiz bakımından mezar taşlarının önemi ve ikonografisi. *Geçmişten günümüze mezarlık kültürü ve insan hayatına etkileri* (s. 33-46) içinde. Mezarlıklar Vakfı Yayınları.
- Kılıcı, A. (2016). Hacı Bayram-ı Veli döneminden Ankara’daki Ak Medrese ve Kara Medrese. A. C. Haksever (Ed.), *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli sempozyumu bildiriler kitabı* (s. 115-144) içinde. Kalem Eğitim Kültür ve Akademi Derneği.
- Kılıcı, A. & Günel G. (2019). *Bir Ankaralı tüccarın kentine katkıları: İbadullah Vakfı*. Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları.
- Kılıcı, A. (2021). *Ankara’da bir Alperen Turasan Bey*. M. Mustafa Bektaşoğlu (Ed.), *Biyografi Net Yayıncılık*.
- Kur’an-ı Kerim*, Kalem Suresi/1. Ayet
- Kur’an-ı Kerim*, İsrâ Sûresi/19. Ayet.
- Mübârek Gâlib (1925). *Anadolu Türk âsâr ve mahkukatı tettebbuatına esas: Ankara (kabristanlar- mescidler- camiler)*. Birinci Kısım. Matbaa-i Amire.
- Mübârek Gâlib (1996). *Ankara mescidler, camiler, mezârlıklar, kitâbeler*. S. Erşahin - H. Çınar (Haz.), Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları.
- Önkâl, H. (1989). Osmanlı türbelerinin kitabeleri hakkında. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 307-343.
- Önkâl, H. (1995). Türk türbe mimarisindeki değişim üzerine. *Ekrem Hakkı Ayverdi hâtıra kitabı* (400-425) içinde. İstanbul Fetih Cemiyeti.

Ötüken, S. Y., Durukan, A., Acun, H. & Pekak, S. (1986). *Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler*. IV. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özkafa, F. (2018). Asr-ı Saadet’ten bugüne hat sanatının tarihi serüveni. *Derin Tarih, Özel Sayı, 13*, 7-17.

Özkarcı, M. (1992). Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Özkurt, K. (2006). Türk-İslam epigrafisinde “imar (yapı) ve mimar (usta)’lığa ilişkin terimler. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 16*(73), 73-110.

Özkurt, K. & Tüfekçioğlu, A. (2009). Türk İslam sanatında kitâbeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7* (14), 275-295.

Parlatır, İ. (2017). İfâza. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (9. Baskı, s. 646) içinde.

Parlatır, İ. (2017). Sehâ. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (9. Baskı, s. 1476) içinde.

Peschlow, U. (2015). *Ankara die bauarchaologischen Hinterlassenschaften aus römischer undbyzantinischer Zeit*, Wien (Tafelband).

Serin, M. (1982). *Hat san’atımız-tarihçesi, malzeme ve aletler, meşk-*. Kubbealtı Neşriyatı.

Şemseddin Sami (1992). *Kâmûs-ı Türkî*, 4. Baskı, Çağrı Yayınları.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya* (K. Y. Koprman & M. Yıldız, Çev.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tüfekçioğlu, A. (1999). Türk İslâm dönemi türbe ve mezar taşları kitâbelerinde tarih ibâreleri. *Geçmişten günümüze mezarlık kültürü ve insan hayatına etkileri* (s. 393-404) içinde. Mezarlıklar Vakfı Yayınları.

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Osmanlı mimarisinde yazı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tüfekçioğlu, A. (2002). Türk mimarisinde yazı. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler* (s. 158-182) içinde. Cilt VI. Yeni Türkiye Yayınları.

Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1929). *Kitabeler*. Cilt II. Devlet Matbaası.

Yaman, T. M. (1935). *Kastamonu tarihi, XV’inci asrın sonuna kadar*. Cilt I. Kastamonu Halkevi.

Yelen, R. (2023). I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait yeni bir kervansaray kitabesi. *Sanat Tarihi Yıllığı, 32*, 515-537.

Yücel, Y. (1970). Candaroğulları Beyliği (1439-1461). *Belleten, 34*(135), 373-407.

URL Kaynaklar

URL - 1. *Yeğen Bey Camii*. II. Abdülhamit Han’ın Yıldız Albümleri. İstanbul Üniversitesi. <http://katalog.istanbul.edu.tr> adresinden 06.06.2024 tarihinde alınmıştır.

URL - 2. *İbadullah Camii ve Medresesi*. II. Abdülhamit Han’ın Yıldız Albümleri. İstanbul Üniversitesi. <http://katalog.istanbul.edu.tr> adresinden 11.09.2024 tarihinde alınmıştır.